

Amíg a gyermek csak az országos történelmet ismeri (ha ismeri!), amíg semmit nem tud szűkebb páttriája múltjáról (s jelenéről is igen keveset!), addig nem képzelhető el a szocialista ember személyiségének kiteljesedése sem. Ezért tartom döntő jelentőségűnek a helytörténetírást és a helyi hagyományok ápolását, amelynek műhelyei lehetnének az iskolai honismereti szakkörök is. Persze, már az általános iskola felső tagozatán el kell kezdeni ezt a munkát, építve az alsó négy osztályban kialakított érdeklődésre: elsősorban a néprajzi tárgyak gyűjtésével és azok kiállításával fokozható a történelem varázsa, de például a mondák írásos rögzítése és a helynevekhez fűződő történetek megörökítése is jól illeszkedhetne a településtörténet feltárásának egészébe. Ismereteim szerint szinte valamennyi község „monográfiája” elkészült már (egy-egy pedagógus államvizsga-dolgozata kiindulási alap lehetne a további kutatáshoz); ahol pedig még ez nem született meg, bizonyosan „akadna” olyan vállalkozó szellemű „kiművelt emberfő”, aki pótolná a hiányosságot.

A középiskolai szakkörök munkastílusa természetesen tovább alakítható a régi önképzőkori hagyományoknak és az életkori sajátosságoknak megfelelően: a kiselőadás és a vita, az iskolai, a megyei (múzeumi) és az országos (OKTV) pályázatokon való részvétel, illetve az eredményes szereplés egy életre eldöntheti a tanuló sorsát (közülük kerülnek ki a leendő kutatók és történelemtanárok, s azok a lokálpatrióta családanyák és családapák, akik majd a gyermeküket is hasonló szellemben nevelik.)

Ezek a szakkörök a történetírás és a helytörténeti kutatás számára is hasznosak lehetnek. Az országos középiskolai tanul-

mányi verseny történelemdolgozatainak elbírálásában három éven keresztül vettem részt, „zsűriben”. Itt szerzett tapasztalataimra hivatkozom, amikor azt állítom, hogy a beküldött négy-öt száz pályázat között mindig akadt hetven-nyolcvan, amelynek anyaga elmélyült forráskutatásra épült, s ezek között mindig előfordult egy-egy nógrádi dolgozat is. Különösen a tsz-és üzemtörténetek feldolgozását tartottam jó feladatnak, s ezek szorgalmazása a mi megyénkben is aktuális. Szerintem egy-egy hozzáértő pedagógus vezetésével szakkörben dolgozó fiatalok is vállalkozhatnának hasonló feladatra. Példát erre is lehet említeni: Zala és Somogy megye földrajzinév-gyűjtését is nagyrészt a fiatalok végezték, s bár az ellenőrzés és a feldolgozás természetesen a felnőttekre várt, az együttműködés dicséretes és eredményes volt.

A néprajzi kutatásban is lehet a diákok aktív közreműködésére számítani: a szokások, a viselet, a házépítés, a bútortzat, az étkezés, a gazdálkodás, a ragadványnevek és (az előbb már említett) földrajzinév-gyűjtés évekre szóló programot adhat ezeknek a szakköröknek. Az országos néprajzi pályázaton szereplő legjobb eredményeiről a *Honismeret* című folyóirat tájékoztatja az érdeklődőket: sajnos, nógrádi nevet csak elvéve találunk a díjazottak között.

Nógrád megye országos hírű nagyjait minden középiskolás ismeri: Mikszáth nevét már az általános iskolában megtanulják, Madáchét később. De gyakran megesik, hogy amikor Bérczy Károly vagy Lisznyay Kálmán nevét kiejtem, kiderül, hogy sohasem hallották: pedig az első esetében az Anyegin első fordítójáról van szó (Jobbágyiban van eltemetve); a másikéban a Tizek Társasága tagjáról, Petőfi barátjáról; s hasonlóképpen nincs ismeretük arról, hogy Lisznyay Herencsényben született, Tittel Pál matematikus és csillagász (az egri Csillagda egykori vezetője, Gauss tanítványa és Széchenyi barátja) Pásztórol származik, s Fáy Andrásnak is vannak jobbágyi kapcsolatai. Hogy Teleki Lászlót az öngyilkossága után Szirákon temették el, Werbőczy a Tripartitum egyes cikkeleit Alsópetényben fogalmazta, hogy Kubinyi Ferenc és Mocsáry Antal írói és tudományos munkássága „hozzánk tartozó”. Veress Pálnének, a magyar nőnevelés úttörőjének élete Vanyarchoz kötődik stb.

Összegezve az elmondottakat: azt hiszem, a helytörténetírás hasznossága elsősorban a fiatal nemzedék nevelésében és az emberformálásban elért eredményeken mérhető le — miközben lényegesen megváltozik az iskola helye a társadalomban. Ez utóbbira így utalnak Berend T. Iván alábbi sorai: „... eddigi gazdasági értékrendünkben — nagyjából szükségszerűen — a gazdaságfejlődéstől függött a képzés fejlesztése. A jövőben azonban gazdaság és képzés kölcsönös meghatározottsága értékrendünkben megfordulhat, és a képzés fejlesztése határozhatja meg a gazdaságfejlődést.”

Pintér Nándor

Emberek a Bágy mellől és a Brezináról

Már az első életrajzíró, Gyöngyösy László is célzott rá, de a „fülemüle-pört” igazából Móra Ferenc megjegyzése indította el: „A jó palócok tulajdonképpen jó szegediek”. Azóta szokássá vált itt is, ott is, hogy a helyi érdekek megfelelően bizonygassák Mikszáth első paraszthőseinek eredetét.

A *tót atyafiak* és *A jó palócok* novellái valóban Mikszáth szegedi éveit tájékoztatják meg. Az első kötet nevesebb darabjai már jobbára készen voltak, amikor odaérkezett. A másodiknak egy-két elbeszélése — első változatban — szintén ott jelent meg. A *Bede Anna tartozása* ugyancsak „Szegedről hozott eszme”. Nacsády József még azt is kiderítette, hogy az író Takács Magdolna szegedi törvényszéki esetét használta fel vizsgálva.

Az egyik vallomásában — annak különö-

sen az első felében — maga Mikszáth is azt hangsúlyozza, hogy „Fogadott szülőföldemet, Szegedet írtam harminc év óta. Itt szedtem fel az anyagot, amely munkámat képezi...”. Ha ez a vallomás igaz, akkor a szegedi tartózkodás során érlelt első két kötetre vonatkoztatva különösen igaznak kell lennie. Nyugodjunk hát bele, hogy a „fogadott szülőföldnek” valóban erősebb hatása volt a jó palócokra és a tót atyafiakra, mint igazi hazájának, a „görbe országnak”?

A vita olyanféle eldöntése, hogy Szegednek ennyi, Nógrádnak meg ennyi: merő értelmetlenség. A vita szempontjait elfogadni, s azokat megközelítésként alkalmazni viszont igazán érdemes. A jó palócok és a tót atyafiak nacionáléjának földérfítése bizonyára közelebb visz az író jobb megismeréséhez is.

Schöpfung Aladár egyik finom megfigyelése szerint Mikszáthra „A természetből csak a gyermekkorában megszokott dombos nógrádi tájak vannak hatással”. Utazhatott bármerre, egyetlen vidék sem hagyott mélyebb nyomokat benne. *A tót atyafiak* és *A jó pa-*

lócok elbeszélései alapján viszont szinte meg lehetne rajzolni a szülőföld térképét. A fő vonal a Bágy lenne az azt kísérő dombvonulattal. A felidézett falvak a fő vonal egyik vagy másik oldalán helyezkednének el. A történetek színhelyei alapján be tudnánk jelölni a hegycsúcsokat, völgyeket, patakokat, tanyákat, utakat.

S ezt a tájat a gyermek szeme idézi föl. Azé a gyermeké, aki még antropomorfizálja a természet elemeit: a szelet, a vizet, a háztetőket, az ablakokat. Amit az író a földszakadékok színes kavicsairól mond, hogy „beleavatkoznak a jó palócok dolgaiba”, az az egész hazai természetre érvényes. A táji elemek a történetek aktív szereplői. Hol helyesnek, hol meg rossznak, egyszer gúnyolódnak, máskor pedig ítéletet mondanak, mint a görög drámák kórusai.

A mikszáthi parasztok természeti világa tehát hamisítatlanul hazai. Rajza konkrét, érzékletes, s a gyermeki szem által emberiesített. Csak két novellából hiányzik a természet, a hazai táj. *A Bede Anna tartozásának* — az egyetlen „Szegedről hozott eszme”

feldolgozásának — nincs természeti háttéré. A történet színtere egy bírósági terem. A *Gyerekek* című elbeszélés ugyancsak nélkülözi a bővebb természetleírást. A történet a Csillom-portán játszódik le. Egy portán, amely semmiben sem különbözik a falusi portáktól általában. Érdekes, hogy ez az elbeszélés is köztudottan szegedi fogantatású.

A *Galandáné asszonyom* egészen más. Első változata Szegeden jelent meg. A végleges kidolgozás ugyancsak itt történt. Mégis talán ez Mikszáth legpalócabb novellája. A történet elképzelhetetlen a szklabonyai helyszín nélkül. Hiszen a „kis fehér ház” —, mely közvetlenül a temető mellett épült, s összes ablakai a temetőre néznek — szinte főszereplő itt, s a palóc Luca-napi misztikum nélkül a felidézett boszorkányeset nem ér semmit.

A tót atyafiak természeti világa jóval tágasabb, mint a jó palócoké. Rájuk „az öreg Fátira nezd mogorván”, a Garam habjai zúgnak körülöttük, „lazokban” eldugott tanyákon élnek vagy éppen fent a Brezinán, erdős szirtek között. Bizonyára ebből a kiterjedettségéből is következik, hogy közösségen kívülnek, végtelenül magányosnak tűnnek föl. Őket az Alföldön egyszerűen nem lehet elképzelni. A tót atyafiakat a hovartartozási pör alig-alig érintette.

Lapaj, Olej Tamás, Jasztrab, a rabló „magányos tót farkasok”. Népi balladák hősei ők, híruket a gyermek Mikszáth csak halotta. A jó palócok közösséget alkotnak, s az ironak egytől egyig ismerősei. A róluk szóló elbeszélések együtt adnak egészet. Mikszáth ezt azzal is hangsúlyozza, hogy alakjaival az egyik történetből átlépnek a másikba. Nemcsak egy-egy anekdotát tud róluk, hanem ismeri falubéli vetületüket is. Tudja a helyüket, a szerepüket a közösségben, megírja, hol találhatók, hova szoktak járni. Kik láthatók mindig a temetőben, kikből áll az előljáróság, kik vannak a Filcsik műhelyében, ki kinek a szomszédja. Ezeket a viszonylatokat nem lehet kitalálni, később megtanulni. Az ilyen dolgokat az ember gyermekként szívja magába. S az emlékezet a történet, a figurák és a helyszín hármasságában őrzi a gyermekkori élményeket. Ezért kell egyetértésünk Schöplin Aladárral, aki szerint Mikszáth „legtöbb paraszttörténetében egy alakkal többet találunk, mint amennyiről ír: a kis fiút, aki ott ténfergett

a falusi emberek közt, hallgatta beszélgetésüket, álmélkodott nevezetes történeteiken, megbámulta virtuosus cselekedeteiket, megdöbönt tragédiáikon, sejtő szemmel figyelte szerelmeiket. Mindenütt észrevenni a gyermeki perspektíva nyomait...”

Mikszáth — bár sohasem részletez — alakjai külső jellemzését igen fontosnak tartja. Joggal merülhet fel hát bennünk a kérdés: hősei ruházatából következtethetünk-e valamire? Baló Ágnes kelengyéjének bemutatása, a „pogány Filcsik” bundájának leírása határozottan a palócok földjére utal. A piros olajos kendő, a himzett ingváll, a piros karmazsin csizma pedig annyira jellemző az Ipoly menti viseletre, hogy Szeder Fábiantól, Pajor Istvántól egészen a szécsényi Pintér Sándorig mindenki szól róluk, aki csak foglalkozott a palócság múlt századi öltözködésével. A környék szlovákságára legalább ennyire utal a kerékkalap és a halina. Vagy idézzük a megesett lány rajzát, a *Lapaj a hures dudásból*: „Ruhája, a zöld szoknya, a fehér kötény veres rojtokkal, a tót nép ezredéves soha nem változó divatja.”

Érdemes azonban mélyebbre ásunk a palócság néprajzában — a babonák, hiedelmek, népszokások irányába. A novellákban gyakran találkozunk a mese jellegzetes kifejezőeszközeivel: a sejtetéssel, a tudatos homállyal, a misztifikációval. Írói fogásról van szó csupán, vagy az ábrázolt palóc-tót világ lényeges tartozékairól? Mikszáthnál nem egyszerűen csak eszköz a misztifikáció. A jó palócok és a tót atyafiak elválaszthatatlanok a természetől — amely cselekvő és legyőzhetetlen. De hisznek abban, hogy a természeti hatalmak befolyásolhatók. Ha nincs eső, tesznek róla: „Kocsipál Gyuri... már Szent Mihály lovát is ellopta...”, lévén annak az elegetése csalhatatlan módja a záporosó kierőszakolásának az égi hatalmaságtól.” *Galandáné* képes megrontani a teheneket, s ha „súlyos beteg lett valaki, az is bizonyosan a *Galandáné* bűbajos főztét lépte keresztül”. A juhászbojtárok Luca-széket faragnak, a kocsisok keresztetket pingálnak az istálló falára az ártó erők ellen. Pogány ez a világ. Itt még a kereszténység is más értelmet kap. Szűz Mária ugyanúgy jelenik meg a kutak és erdők mélyén, mint megriadt lovaival a Gélyiné szelleme. Mikszáth a *Galandáné asszonyomban* így beszél

erről: „A palóc nép babonás, szereti a misztériumokat, hisz az ördögben, a rémlátásokban. Egy sötét holló röpdös fölötte: a végzet. Szárnya suhogását találgatja. Titkos, homályos köd veszi körül, s hova el nem lát a szem, benépesíti a helyeket árnyakkal, borzalmas, csodálatos dolgokkal. Fantasztikus népmesék elhullatott morzsáit összegyűrja, s azok hitté keményednek lelkében. Én magam is a dajkamesékkel szítam be a babonát, s hiszek benne. A tapasztalatok világossága csak megszüriktette a fekete háttért, de nem oszlatta el.” Így hát nem is csodálkozhatunk, ha ebben a palócotól világban az emberek minden fenntartás nélkül hisznek *Galandáné* és Záhony alakváltozásaiiban vagy Gélyiné szellemének megjelenésében.

De mit szól mindehhez a néprajz tudománya? A Szent András-napi ólomöntés, a Szent Mihály lovának az elegetése — sok más babonás szokással egyetemben — az ország más részein is megtalálhatók. De a Luca napja, mint a boszorkánykodás s a boszorkányok elleni védekezés nagy alkalma a Palócföldre jellemző elsősorban. S csak itt jászik ezen a napon akkora szerepet a fokhagyma, illetve a vele rajzolt kereszt — a boszorkák távoltartására. Ez utóbbiak kutyaalakban való megjelenése, s a „tudalmas” asszonyok rontó erejébe vetett hit magint csak erre a vidékre utal. A Szent György-napi gyík, mint mindenféle ártás legfőbb ellenszere is jellegzetesen palóc hiedelem. S talán az oló sem jászik akkora szerepet „a babonacsinálásban” másutt, mint ezen a tájon.

Király István, Mikszáth-könyvében, nem veti el Móra Ferenc állítását, a szegedi hártást mégis másképpen magyarázza. Az akkori Szeged sokkal fejlettebb volt, mint a vidéki városok általában. Itt, az ország más részeitől eltérően, a felülről történő polgári átalakulással szemben egy alulról kibomló, a kézműves-paraszti tömegekre támaszkodó polgári fejlődés ment végbe. Ezen a tájon tehát szabadabb és öntudatosabb volt a parasztság, mint a Felvidéken. Mikszáth Szegeden ismerkedett meg az olyan öntudatos polgár-parasztokkal, mint amilyen Bagi uram vagy Nagy András volt. De az öntudat mellett meglátta bennük a pöffeszkedő önteltséget is. Érdemes megfigyelni, mennyivel vonzóbbak írásaiban a szülőföld parasztjai, mint *A kaszát vásárló parasztban* vagy *A rokkant szekérben* megjelenített szegediek. Az előbbieken több a naiv, gyerekes vonás, de több a szívjóság is. Az öntudat alacsonyabb fokán állnak ugyan, de kevesebb bennük az önzés, kapzsiság.

Lehet tehát, hogy a szegedi élmények híján *A tót atyafiak* és *A jó palócok* nem jöttek volna létre. Elképzelhető, hogy a másféle paraszti közeg még jobban megvilágította a szülőföld sajátos arculatát.

A két első hírnevet hozó kötetnek van néhány igen rokonszenves ellentmondása. Egy olyan harmincon túli férfi írta őket, akinek addig az életben semmi sem sikerült. Mégis az örök emberi értékek mellett tesz hitet az elbeszélésekben. Vall bennük az önmagunkhoz való hűségről, a jóság mindenhatóságáról, a szeretet korlátatlanságáról, az igazság erejéről, Erkölcsei univerzáljáról van szó, amelyek palóc-tót történetekben és alakokban öltönek testet. Mikszáth Kálmán a legáltalánosabb emberi értékeket a Bágy mellett találta meg és a Brezinán. Ez a legnagyobb elismerés, amit csak a szülőföld kaphat. Szeged pedig a kihívás volt, a hasonlat, amely merőben más, mint a hasonlított. Így nézve megnyugodhatunk a bevezetőben idézett Mikszáth-vallomás második felében is: „... Hol ide hoztam át szülőföldemet, Nógrádot, hol oda vittem át Szegedet a nógrádi mezőkre és a kettő összeforrta egy darabbá, egy szülőfölddé, hogy semmi sem bírja azt eltörni kétfelé.”

Szabó Károly

